

A „rózsák háborúja” és a „zavaros időszak”. Legitimációs problémák az angol és az orosz történelemben

TÓTH EDIT

Dolgozatomban párhuzamot keresek a „rózsák háborúja” és a „zavaros időszak” eseményeinek politikai háttére között. Az angol, illetve az orosz történelem egy-egy olyan periódusával foglalkozom, amelynek során a korábbi dinasztiák kihalását követően újabbak – Angliában a Tudorok, Oroszországban pedig a Romanovok – kerültek hatalomra. Az 1455–1485 között zajló „rózsák háborúja”, valamint az 1598–1613-ig tartó „zavaros időszak” történései olyan körülmények között zajlottak le, amelyek szilárd politikai kormányzat esetén nem történhetek volna meg. Míg Angliában III. Edvárd leszármazottai és azok támogatói között dúlt harc, addig Oroszországban a Rurik-dinasztia kihalását követően fellépő hatalmi űr okozott tragédiát.

Megfigyelhető, hogy a legitimációs harcok mellett igen jelentős társadalmi átalakulások is végbementek mindkét országban. Míg Angliában a jobbágyság intézménye végleg felszámolódni látszott, addig Oroszországban 1649-ben a *Szobornoje Ulozsenyje*¹ bevezetésével végleg röghöz kötötté vált ez a réteg, ami a 16. és 17. század eseményeinek, a Szent Györgynapi költözés folyamatos korlátozásának a következménye lesz majd. A társadalmi átalakulások pedig a gazdaságra voltak hatással. Az ezekben a változásokba való betekintést fontosnak tartom abból a szempontból, hogy a meglévő társadalmi nyugtalanság mennyire képes befolyásolni a krízis elmélyülését. Angliában, ahol a jobbágyság kezdett megszűnni és a szabad bérlői rendszer kialakulni, ez közrejátszott abban, hogy a „rózsák háborúja” nem vált olyan mértékű társadalmi eseménnyé, mint a „zürzavaros időszak.” Az orosz események mögött megfigyelhető társadalmi változás hozzájárulhatott a harcok elmélyüléséhez, és a cári hatalom megrendüléséhez.

---

¹ I. Alekszej (1645–1676) cár uralkodása alatt kiadott törvénykönyv, amelynek 25 fejezete közül a XI. fejezet szól a parasztokról, illetve azok tulajdonlásáról. (Az 1649. évi törvénykönyv – részlet.) *A középkori orosz történelem forrásai* 2005, 275–289.

Dolgozatom egy rövidebb részében a III. Richárd (1483–1485) és Borisz Godunov (1598–1605) személyéről szóló drámák elemzését írtam le, amit azért tartok fontosnak, mert jó példát mutatnak arról, hogy miként változik meg egy uralkodóról alkotott kép a későbbi korszakokban, amikor már más idők emberei mondják ítéletet felettük. A két mű, amelyet felhasználtam az összehasonlítás megírására: Shakespeare: *III. Richárd* és Puskin: *Borisz Godunov* című művei voltak. Shakespeare drámája a 16. század végén keletkezett, abban az időben, amikor a Tudorok propagandája révén a „rózsák háborúja” idején uralkodókról, különösen a York királyokról már negatív kép alakult ki. A drámában megjelenő egykori angol király alakja egy velejéig romlott, csak a saját előrejutását szem előtt tartó személy, aki még emberi érzelmekre is képtelen. Ezzel szemben a Puskin által lerajzolt Borisz Godunovnak sokkalta pozitívabb megítélése figyelhető meg, legalábbis azzal a cáralakkal szemben, amely a 16–17. század folyamán alakult ki róla. Azt, hogy miért változott pozitív irányba Godunov megítélése, azt elsősorban keletkezésének körülményei magyarázzák: a dráma 1825-ben,² a dekabrista felkelés³ idején íródott, olyan politikai helyzetben, amelyben a cár hatalma kérdőjeleződik meg. A Borisz Godunovot származása miatt lenéző bojár családok mindent elkövettek azért, hogy a cárrá választott bojár ne alapíthasson dinasztiát az ország területén, folyamatosan azt híresztelték, hogy az uralkodó minden baj okozója és intézkedéseivel az ország jövőjét fenyegeti.⁴ Holott az általa hozott intézkedések alapján elmondható, reformer gondolkodású uralkodó volt, aki mindent elkövetett az állam felvirágoztatása érdekében.

² http://archivum.szin haz.net/pdf/drama/2003_06_drama.pdf (2015. 06. 02.)

³ Az első mozgalom a cárizmus ellen, amelynek Puskin maga is híve volt. Mivel azonban ő nem tartozott ehhez az illegális szervezethez, nem ítélték halálra a felkelés leverését követően. I. Miklós nem merete bírósági eljárás elé idézni az ország egyik legnépszerűbb emberét, még annak ellenére sem, hogy a felkelők lefogását követően, a házkutatások alkalmával számos helyen találtak Puskin által írt verseket. PUSKIN 1947, 6.

⁴ A korszakban egy kisebb jégkorszak köszöntött be, ami hatalmas éhínséget okozott 1588-ban. Az éhség és az élelmiszerek magas ára parasztok tömegeit elkeseredettségükben arra kényszerítette, hogy az ország déli határain átkelve eladják magukat rabszolgáknak, vagy banditáknak álljanak. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy az 1580-as években az adók megduplázódtak, ami tovább növelte a társadalmi feszültségeket. DUNNING 2004, 43.

A kutatások folyamán számos hasonlóságra lettem figyelmes, amelyeken belül természetesen eltérések is megfigyelhetők. A kutatás fő kérdésköre annak vizsgálata volt, hogy miképpen reagál egy fejlett nyugat-európai állam és egy elmaradottabb kelet-európai állam társadalma egy dinasztia kihalására. Természetesen a földrajzi és időbeli eltérések folyamán a különbségek szűrnak szemet első meglátásra, ám számos hasonlóság figyelhető meg.⁵ Dolgozatomban a legitimitációra és annak hiányában fellépő politikai harcokra koncentrálok. Az első részben IV. Edvárd (1461–1470, 1471–1483) és IV. Iván (1533 [1547]–1584) uralkodásáról, és azon események kialakulásáról írok, amelyek III. Richárd és Borisz Godunov uralkodása alatt tovább súlyosbodnak majd. Az utóbb említett két uralkodó országlása alatt kerül sor a trón törvényes utódainak rejtélyes halálára, ami a későbbi eseményekre lesz majd hatással, különösen az ún. „zűrzavaros időszak” alatt. A dolgozatom lezárása előtt írok részletesebben az angol, illetve az orosz történelem egy-egy meghatározó időszakairól: a „rózsák háborújáról” és a „zűrzavaros időszak” meghatározó eseményeiről.

A 15. század második felében több uralkodó követte egymást az angol trónon: VI. Henrik (1422–1461 és 1470–1471), IV. Edvárd, III. Richárd és VII. Henrik (1485–1507), akik mindannyian III. Edvárd (1327–1377) leszármazottai voltak. A „zavaros időszak” alatt, a 16. század végén és a 17. század elején az orosz területeken is folytak harcok a trón megszerzéséért. Viszonylag rövid időn belül több személyt is cárrá koronáztak: I. Fjodort (1584–1598), I. Boriszt, II. Fjodort (1605), I. Ál-Dimitrijt (1605–1606), Vaszilij Sujszkijt (1606–1610). Az interregnum időszaka alatt (1610–1613) az orosz belpolitika meggyengült, a lengyelek elfoglalták Moszkvát, ami már az állam létét fenyegette, a gyakori uralkodóváltások pedig a központi hatalom meggyengülését és annak instabil jellegét jelzik. Az Oroszországban hatalomra kerülő, vagy az ahhoz közel kerülő Ál-Dimitrijek képesek lesznek megszerezni azt a legitimitációt, amelyet a „törvényes” cárok képtelenek megtartani. Angliában a Lancasterek uralmát gyengítik meg a Yorkokkal vívott háborúk, ami végül a York-ház „rövid életű” felemelkedéséhez vezet, mikor IV. Edvárdot Anglia királyának kiáltják ki 1461-ben.

---

⁵ Az angol és orosz történelem összehasonlítására nem az én dolgozatom tesz először kísérletet, ugyanis 2009-ben megjelent a *Stuarts and Romanovs: The Rise and Fall of a Special Relationship* című könyv Paul Dukes, Graeme P. Herd és Jarmo Kotilaine gondozásában.

Gazdaság, társadalom, kultúra

Anglia és Oroszország társadalmában, gazdaságában és kultúrájában jelentős változások zajlottak le a vizsgált korszakokban, amelyek közvetlen vagy közvetett hatással lehetettek az ezekben az időszakokban lezajló politikai harcokra. Elmondható a 16. század orosz gazdaságáról, hogy az 1560-as évekig fejlődő tendencia figyelhető meg, hiszen nő a lakosság, a művelés alá vonható földterület, megnő a kereskedelmi aktivitás, ami a városépítéseknek köszönhető. Ezt a fejlődő tendenciát fogja majd megakasztani IV. Iván uralkodásának második szakasza alatt hozott döntéseivel.⁶ Angliában a meginduló bekerítések okozhattak feszültségeket, de ezeket nem tartom olyan jelentősnek, ugyanis az ipar és a kereskedelem fejlődése lehetőséget biztosított a mezőgazdaságból kiszakadó munkaerő felszívására. Fontos azonban megjegyezni, hogy a két társadalom között jelentős eltérés volt. A középkori Anglia társadalmának kialakulását és fejlődését erőteljesen befolyásolták a hűbéri keretek. A 14. század folyamán – köszönhetően az ipar és kereskedelem fejlődésének – megerősödtek a pénzviszonyok, ami a feudalizmus egy merőben angol változatának, a *bastard* feudalizmusnak⁷ a megjelenését idézte elő. Nevét onnan kapta, hogy az uralkodó a neki tett szolgálatokért már nem földet, hanem járulékokat és fizetséget adott.⁸ Oroszország gazdasági és társadalmi innovációjára nem volt a feudalizmusnak behatása.⁹ Az orosz állam területén nem létezett a vazallitás intézménye a szabad szolgálat szokása miatt, aminek értelmében a bojárok, illetve a szabadsággal rendelkező emberek felmondhatták a fejedelmeknek tett szolgálatot. Nem is beszélve arról, hogy az orosz területeken az úr–szolga viszony volt a meghatározó, ami kizárta a vazallusi kapcsolatot.¹⁰ Érdekes azt is megfigyelni,

---

⁶ SZVÁK 2001, 135.

⁷ Elkorcsosult feudalizmus. A *bastard* feudalizmusról, annak fogalmáról, és társadalmi jelentőségéről írt tanulmányt Bárány Attila.

<http://mek.oszk.hu/02000/02097/html/barany.htm> (2015. április 28.)

⁸ SZÁNTÓ 2004, 133.

⁹ Sashalmi Endre tanulmányában a középkor kifejezés alkalmazását sem tartja helyesnek az ország történelmének korszakolásánál, hiszen itt nem létezett feudalizmus, ezáltal pedig ennek a fogalomnak a használata is helytelen. Célszerűbbnek találja, ha a történelmi periodizáció folyamán a politikai életben első helyet betöltő városok nevét használnánk egy-egy történelmi korszak leírásához. SASHALMI 2007, 23–24.

¹⁰ Uo. 139–149.

hogyan a politikai válságok közepette megfigyelhető a kultúra megélénkülése mindkét országban, ami nagymértékben köszönhető a könyvnyomtatás elterjedésének, illetve a népi kultúra megerősödésének, ami elkezd teret hódítani a magasabb művészetek világában is.

IV. Edvárd és IV. Iván – a konfliktushoz vezető út

Annak ellenére, hogy ez a rész a „IV. Edvárd és IV. Iván – a konfliktushoz vezető út” címet viseli, fontos megjegyezni, hogy míg IV. Iván személye és uralkodása okkal tekinthető az események elindítójának, addig York egykori hercege inkább az események folytatásában játszik meghatározó szerepet. Az orosz cár számos olyan intézkedést hozott uralkodásának második felétől (testőr-rendőr gárdájának átokfutásai, livóniai háborúk) amelyek gazdasági és társadalmi szinten is meggyengítették az orosz államot.¹¹ Mentális zavara miatt ölte meg Ivánt,¹² az egyetlen trónra alkalmas fiát, elindítva ezzel azt az eseménysort, amely a Rurik-dinasztia kihalását követően erőszakosan söpör majd végig az országon. Fontos megjegyezni, hogy cárrá koronázásában jelentős ideológiai háttérrel nyújtott a „Harmadik Róma” elmélet. A gondolat Filofij szerzetes¹³ nevéhez köthető, aki M. G. Miszjur Munyehin¹⁴ *gyjakhoz*¹⁵ írott levelében részletesen kifejti, hogy Moszkva

---

¹¹ Különösen jelentős volt az 1550-ben elfogadott új *Szuzyebnjyk* (törvénykönyv), amely a korábbi, 1497-es törvénykönyv pontjait írta felül a kornak megfelelően. A *Szuzyebnjyk* rendelkezett többek között a *voicsinák*ról, a Szent György-napi költözésről valamint számos olyan rendelkezést adott ki, amelyek állama megreformálását és a Nyugathoz való felzárkózást segítette volna. *A középkori orosz történelem forrásai* 2005, 159–166.

¹² 1581. november 22-én egy örjögő pillanatában megölte a trónra alkalmas fiát, Ivánt, így halálát követően uralkodásra alkalmatlan gyengeelméjű fia, Fjodor lett az orosz cár. TROYAT 1998, 254.

¹³ Személyével kapcsolatban nincs rendelkezésünkre álló megbízható forrás. Annyi bizonyos, hogy a 15. század végén vagy a 16. század első felében élhetett, valamint a Pszkovban található Jeleazar monostor csuhása volt. SISÁK 1995, 131.

¹⁴ Születésének dátumát nem ismerjük, a halála 1528-ra datálható. 1510-ben a pszkovi nagyfejedelmi *namesztnyikek*hez (helytartókhoz) szegődött. Művelt ember volt, aki a korszak számos írástudójával állt kapcsolatban. Filofej szerzetesnek írt levelében egy 1520-ban megjövendölt és 1524-re datált világvége iránt érdeklődött, amit a szerzetes a levelében hosszasan kifejtve elutasított. SISÁK 1995, 132.

miért tekinthető Róma örökösének. Levelében a szerzetes kifejti, hogy az orosz állam lett az egykori hatalmas Római Birodalom egyetlen örököse, miután Róma és Konstantinápoly elbukott. Mivel ő az egyetlen örökös, ezért az ortodox hit egyetlen védelmezőjévé lép elő.¹⁶

„... az egész földkerekségen a keresztények egyetlen cárja és a szent isteni székek, a szent egyetemes apostoli egyház ura, amely egyház a római és a konstantinápolyi helyett van, Isten oltalma alatt álló Moszkva városában a tisztaságos Istenanya szent és dicsőséges mennybemenetelének egyháza...”¹⁷

IV. Edvárd azt folytatta, amit apja, Yorki Richárd¹⁸ már elkezdett, azzal, hogy fellépett uralkodójával, VI. Henrikkel szemben, akit jogtalanak vélt a trónra. IV. Edvárd 1461-es trónra kerülését követően még harcok dúltak közte és a VI. Henrik (valójában annak felesége, Margit) között a királyi hatalom megszerzéséért. Második országlása alatt azonban már mindent megtett, hogy országát pacifikálja, biztosítsa dinasztiájának fennmaradását és előmozdítsa Anglia gazdaságának fejlődését.¹⁹

¹⁵ 15. századi, vezető beosztású orosz hivatalnok. *A középkori orosz történelem forrásai* 2005, 124.

¹⁶ A levél feltehetőleg 1523 vagy 1524 elején keletkezhetett. Filofej szerzetes levele M. G. Miszjur Munyehin nagyfejedelemi gyjakhoz. Részletek. *A középkori orosz történelem forrásai* 2005, 147.

¹⁷ SISÁK 1995, 130.

¹⁸ York hercege a legkitűnőbb és legerősebb főúr volt 1450-ben, aki származására hivatkozva jogot formált a királyi koronára. A jogalapot az szolgáltatta számára, hogy apai ágon III. Edvárd negyedik fiának, Edmundnak, York első hercegének, míg anyai ágról Clarence-nek, Edvárd második fiának a leszármazottja. Ezzel szemben VI. Henrik Johntól, a Lancaster-ház alapítójától származott. ROSS 1976, 26–28. 1460. október 16-án jelent meg York hercege a parlament előtt, ahol bejelentette igényét az angol trónra. Igényét azzal igazolta, hogy az ő családfája III. Henrikől származik, ezáltal pedig az ő családi vonala előbbre való, ugyanis Henrik bátyja volt John of Gaunt hercegének. III. Edvárd kisebbik fiának örököse, VI. Henrik így nem a jogos örököse az angol korának. *The Duke of York's claim to the throne*, 1460. EHD 1969, 415–416.

¹⁹ Második országlása alatt, 1471-től viszonylagos béke honolt Angliában. Habár a politikai intrikák továbbra is jelen voltak, azok már nem jelentettek komolyabb fenyegetést uralkodására. A mindig lázadó Észak problémája is megoldódni látszott,

Borisz Godunov és III. Richárd

III. Richárd és Borisz Godunov személyében olyan monarchák szereztek meg a hatalmat, akik országuk egy igen válságos történelmi pillanatát kihasználva szereztek meg a trónt. A róluk készült irodalmi alkotásokban az írók által megrajzolt alakok még sokáig éltek nemzeteik emlékezetében.

III. Richárd Shakespeare által megalkotott démoni alakja sokáig meghatározó maradt az angol történelemben. Utolsó yorki királyként megvoltak a csodálói és kritizálói is,²⁰ a Tudor-propagandának köszönhetően azonban rendkívül negatív kép élt tovább róla a későbbi évszázadokban. Yorki Richárd legkisebb fiaként látta meg a napvilágot, és mindvégig lojális maradt bátyjához, IV. Edvárdhoz, még a legkritikusabb időszakban (1469–1471) is, mialatt az északi területeket irányította. III. Richárd (1483–1485) uralkodásának egyik legismertebb eseménye a „*királyfiak rejtélyes esete*” volt, amiről a későbbiekben még lesz szó. Richárd testvérét, IV. Edvárdot követte a trónon, miután unokaöccsét, V. Edvárdot törvénytelen gyermeknek kiáltották ki.²¹ A parlament kimondta a fiú jogtalanságát a trónra, majd a Tower börtönébe vetették, ahova később öccsét, Richárdot is bebörtönözték.²²

III. Richárd uralkodása túl rövid volt ahhoz, hogy jelentős változtatásokat vigyen végbe a kormányzatban, az azonban feltételezhető, hogy sikeres uralkodó lehetett volna. Már testvére, IV. Edvárd uralkodása alatt eredményesen irányította Északot mind katonai, mind a politika terén. A trónra kerülve megmutatkozott tehetsége az üzleti ügyekhez is:²³ Warwick egykori grófja mellett megtanult mindent, ami a sikeres uralkodáshoz szükséges. A politikai szükségletek megkövetelték volna a reformokat, de kormányának

---

miután Richárdot nevezte ki Gloucester earljének. Külpolitikai téren sem fenyegette nagyobb veszély Angliát, annak ellenére sem, hogy néhány háborúra még sor került a franciákkal (1475) és a skótokkal (1482–1483), amelyek azonban nem zavarták meg az ország belső békéjét. A francia udvarban tartózkodó Tudor Henrik sem jelentett problémát, hiszen szilárd rendszert sikerült kiépítenie Edvárdnak. A trón öröklése is biztosnak tűnt, miután 1470. november 2-án megszületett Edvárd, a trónörökös. GILLINGHAM 1985, 261–262.

²⁰ MEDIEVAL ENGLAND 1998, 640.

²¹ A törvényteleniséget azzal indokolták, hogy amikor IV. Edvárd elvette Elizabeth Woodville-t, akkor már jegyben volt. IV. Edvárd házassága kellő alpanyagot adott a vádnak, a törvényértelmezéstől függött minden. PÉTER 1993, 16.

²² Uo. 16–17.

²³ KEEN 1988, 489.

jelentős része konzervatív maradt ezen a téren és elzárkózott minden változtatástól. Megörökölte bátyjától azt a kormányzati rendszert, amelyben nagyon sok minden függött az uralkodótól, illetve az őt támogató tanácsadóktól. A király elé kellett tární azokat az ügyeket, amelyek üzleti fontosságúak voltak.²⁴ A közigazgatás terén végrehajtott reformjai elsősorban a pénzügyek terén figyelhetőek meg, ami annak köszönhető, hogy Richárd uralkodásának fő problémája pénzügyi okokból adódott, annak ellenére, hogy jelentős jövedelemmel rendelkezett már országzásának kezdetétől fogva.²⁵ Uralma alatt Anglia továbbra is kényes diplomáciai helyzetben maradt a francia király és a burgundi herceg rivalizálása miatt, ami új tényezővel egészült ki: a francia udvarban tartózkodott Tudor Henrik, Richmond earlje, aki IV. Edvárd uralkodásával ellentétben már veszélyt jelentett Richárd hatalmára.²⁶ 1483 októberében IV. Edvárd emberei, akik a legnagyobb szerepet játszották abban, hogy Richárd régenssé nevezze ki magát, később pedig beleegyeztek trónbitorlásába, elhagyták őt.²⁷

Mielőtt Borisz Godunov cárságára témék rá, fontos néhány sort írni az „álcár” eszméjéről is, mert ez a jelenség jelentős mértékben befolyásolta I. Borisz uralkodása utolsó éveinek eseményeit, illetve adta meg a lehetőséget, hogy az I. Ál-Dimitrij megszerezhesse a cári trónt.

Az „álcár” eszméje²⁸

Az „álcár” fogalmának ismertetése igen fontos abból a szempontból, hogy megértsük, miért nem formálhattak tartósan jogalapot a „bojár cárok” (Borisz Godunov és Vaszilij Sujszkij) a trón megszerzésére a 16. századi Oroszországban, miközben egy illegitim trónkövetelőt (I. Ál-Dimitrij) cárként ismert el az orosz nép. Áluralkodók a történelem folyamán más országokban is megjelentek, de egyedül Oroszországban figyelhető meg tömeges felbukásuk igen rövid időn belül. A fellépő trónbitorlók közül az első volt a legsikeresebb, aki egész Oroszország cára lett. A jelenség folyamán megfigyelhető a kozákok állandó jelenléte, akik mindvégig kitartottak az álcárok mellett, mi több, ha a helyzet úgy kívánta, akkor maguk közül

²⁴ ROSS 1983, 170.

²⁵ Uo. 177–178.

²⁶ Uo. 191–192.

²⁷ MEDIEVAL ENGLAND 1998, 640.

²⁸ SZVÁK 1988, 7.

választottak jelöltet. Azt, hogy honnan eredhetett az álcár-mese, nehéz megmondani, annyi bizonyos, hogy a kozákok ismerhették a moldvai álfejedelem intézményét, ami az alapot jelenthette a megjelenésében. A cári trón megszerzéséhez ezen a tituluson kívül szükség volt egy olyan személyre, aki képes eme címet felhasználva, valódi hatalmat és jogalapot szerezni az „ál-uralkodásához”. Erre Grigorij Otrepjev²⁹ alkalmasnak mutatkozott, aki személyiségének és a lengyel propagandának köszönhetően „álcárból” valódi cár lett, legitimálásához elég volt annyi, hogy IV. Ivánnak, az első cár utódjának kiáltsa ki magát. A nép kezdetben hitt annak a mesének, amit ő és a lengyelek hangoztattak, ugyanis várta, hogy eljőjön az a „jó-cár,” az az uralkodó, aki majd újra betölti a földi megváltó szerepét és kivezeti az országot abból az állapotból, amelybe IV. Iván halálát követően került.³⁰

Borisz Godunov (1598–1605)³¹ „politikai pályafutása” már IV. Iván uralkodása alatt megkezdődött, 1565 után gyorsan ívelt felfelé „karrierje” az *opricsnyinai* szolgálatai és az uralkodó iránt tanúsított hűsége miatt.³² I. Fjodor gyengeelméjűsége köztudott volt, ezért sógora³³ és bizalmasa irányította az államot annak ellenére, hogy Godunov nem volt a IV. Iván által felállított régenstanács³⁴ tagja.³⁵ *Kormányzósága alatt* Borisz Godunov elkezdte ellenségeinek likvidálását, köztük legnagyobb ellenfelét, a régenstanács tagját, Iván Petrovics Sujszkijt, akit a livóniai háborút követően egyfajta

²⁹ Művelt ember volt, az oroszországi Csudov kolostorban lakott, ahol kitűnt tudásával, szónoki képességével. Ambíciója már itt megmutatkozott, gyors karriert futott be. Szolgaként kezdte az egyik szerzetes mellett, nemsokára perjel, majd diakónus lett, sőt még a pátriárka kíséretének tagja is lehetett. FJODOROVSKIJ 2001, 34.

³⁰ SZVÁK 2009b, 982–994.

³¹ Az egykori orosz cár a korai modern orosz történelem egyik sokat vitatott személye, akinek alakját hol nagyszerű államféfíként, hol az orosz történelem egy tragikus hőségének festik le. A legtöbbször azonban ördögi zsarnokként jelenik meg, akinek ambíciója és elkövetett bűnei okozták a „zürzavaros időszak” eseményeit. Annyi bizonyos, hogy olyan korban szerezte meg a hatalmat, ahol az egymást követő események csak a káosz felé vezethették az országot. DUNNING 2004, 40.

³² SZVÁK 2009a, 39.

³³ Nővére révén Borisz Godunov a cár sógora lett.

³⁴ IV. Iván régensnek Fjodor nagybátyját, Nyikita Romanovics Zakarij-Jurjevet, a Romanov család fejét és a herceg Iván F. Misztyiszlavszkijt jelölte ki, míg a tanács élére Iván Sujszkijt ültette. DUNNING 2004, 41.

³⁵ HELLER 2003, 191–196.

hadvezéri nimbusz lengett körbe,³⁶ s aki a Fjodor mellé felállított gyámtes-tület irányítója volt. A hatalmát féltő Borisz Godunovnak lépnie kellett, így parancsára Sujszkijt a Kirillo-Belozerszkij-kolostorba száműzték, majd megölték. Ezen tettét követően minden rosszat neki tulajdonítottak, még a természeti csapásokat is.³⁷

Borisz Godunov az I. Fjodor 1598. január 6-án bekövetkezett halála után kitört politikai harcokból győztesen került ki: a *Zemszkij Szoboron* cárrá választották 1598 szeptemberében. Sikereitől megrettenve egykori támogatói ellene fordultak,³⁸ közöttük a Romanovok is,³⁹ akik jelentős veszélyt jelentettek az uralkodóra a Rurik-dinasztiához fűződő rokoni szálaik miatt. Azonban a papság, a Godunov család és a Bojár Duma tisztségviselői támogatták őt.⁴⁰

Támogatói körének növelése érdekében ígéretet tett, hogy öt évig nem történik vérontás az országban, ahogyan politikai gyilkosságok sem. Hogy tovább növelhesse támogatóinak számát, udvari és dumai méltóságokat adományozott, valamint koronázásának napján alamizsnát osztott a rászorulóknak.⁴¹ Hatalmát nem sikerült megerősítenie, ugyanis nem rendelkezett a Rurik-dinasztiához tartozó felmenőkkel, *felkapaszkodott* volt, mindössze „törvényes” cár, aki nem rendelkezett azzal a legitimációval, amellyel egy legitim cár igen.

Legitimációjának hiánya mellett uralkodását tovább nehezítették a gazdasági, természeti tényezők is; a kitörő éhínség, majd az azt követő zűrzavar a

---

³⁶ Sujszkij a livóniai háború alatt Pszkov védelmét látta el sikerrel, ugyanis a Báthory István vezette seregnek nem sikerült elfoglalnia a várat. Uo. 242.

³⁷ Iván megöletése kétségbeesett lépés volt Borisz Godunov részéről, ugyanis azal, hogy kolostorba száműzte, véget vetett politikai működésének is, hiszen a szerzetesi fogadalom letételét követően már nem vehetett részt az államügyek irányításában. Godunovot egyébként több ember megmérgezésével is összefüggésbe hozták, mint IV. Iván vagy Irina cárné. Ami azt is mutatja, hogy a politikai harcok kereszttüzebe került. Uo. 242., 244.

³⁸ A cárrá koronázott Borisz Godunovot a részfejedelmi családok lenézték annak alacsony és tatár származása, valamint gyors felemelkedése miatt.

³⁹ Első számú ellenfelei Fjodor és Alekszander Nyikita Romanov volt, akik I. Fjodor unokatestvérei voltak. Közbenjárásukra pletykák keltek szárnyra az országban, hogy a cárné, Irina parancsára ölték meg a kis Dimitrijt, míg mások azt hangoztatták, hogy maga Borisz Godunov felelős a haláláért. Uo. 261.

⁴⁰ Uo. 261.

⁴¹ Uo. 265.

Hlopko-féle felkeléshez vezetett.⁴² A lázadás egybeesett azzal a társadalmi változással, aminek következményeképpen a parasztok végleg jobbágyi helyzetbe süllyedtek, tovább növelve a szociális elégedetlenséget Borisz Godunov cárságával szemben. A röghöz kötés előtt sok ember a még lakatlan déli területekre menekült, ahol a szökött parasztokat az ott élő kozákok védelmükbe fogadták. (Később ez a terület az egyik fő bázisa lesz majd, a délen felbukkanó Ál-Dimitrijeknek.⁴³) Uralkodása alatt terjed el: „*Nesze neked öreganyám és Szent György napja!*”,⁴⁴ ami kifejezi az orosz nép elégedetlenségét.

I. Borisz célja az volt, hogy uralkodásával javítson állama helyzetén mind a belügyek, mind pedig a külügyek terén, az Európa felé nyitás, mint tudatos reformprogram nála jelentkezett először. Igyekezett bevonni országát a nyugati körbe, bojár ifjak tanulhattak Angliában, Németországban és Franciaországban. Megtette a szükséges lépéseket a hadsereg megerősítéséhez, hogy biztosítsa országa külügyi helyzetét.⁴⁵ Kapcsolatot keresett Angliával és Németországgal a kereskedelem és a török elleni harcok okán.⁴⁶ Hatalmának végleges meggyengülését a halottnak hitt Dimitrij cárevics „felbukkanása okozta,” aki az 1600-as évek elején jelent meg a lengyel–litván határon. Borisz Godunov helyzetét nehezítette, hogy nem rendelkezett kellő támogatottsággal, illetve társadalmi bázissal sem.

Megállapítható, hogy mindkét uralkodó anarchikus állapotok között szerezte meg a trónt, bár ez III. Richárd esetében nem igazolná azt, hogy miért nem tudta megtartani a hatalmat a fellépő Henrikkel szemben. Uralkodásukat beárnyékolta a legitim uralkodók örököseinek halála, amivel meg is vádolták őket. III. Richárd testvérét, IV. Edvárdot követte az angol trónon, miután saját unokaöccseit törvénytelennek kiáltotta ki és a Towerbe záratta

---

⁴² A felkelés legnagyobb részét rabszolgák alkották, akik közé cselédek és földművelők csatlakoztak. A felkelés tagjai nem rendelkeztek a szabad költözés jogával (Szent György-napján volt lehetőség a költözésre). SZVÁK 1997, 24–25.

⁴³ SZKRINNYIKOV 1997, 266–267.

⁴⁴ PUSKIN 1947, 43.

⁴⁵ „*A követek és a bojárjaink eldöntötték, hogy huszonnégy éves fegyvernyugvás legyen Borisz Fjodorovics cár, egész Rusz nagyfejedeleme és Zsigmond lengyel király, valamint nagy országaik között 7109–7131-ig.*” Az orosz cár levele a francia királyhoz 1615-ből (részletek). *A középkori orosz történelem forrásai* 2005, 248.

⁴⁶ LÁZÁR 1890, 7–15.

öket. Warwick earlje,⁴⁷ a korábbi „királycsináló” mellett mindent elsajátított ahhoz, hogy megfelelő uralkodó lehessen belőle. Arra a kérdésre, hogy uralkodása pozitív vagy negatív volt-e az angol történelemben, nehéz egyértelmű választ adni, ugyanis nem uralkodott elegendő időt ahhoz, hogy ezt meg tudjuk ítélni. Tudor Henriknek megvolt a jogalapja ahhoz, hogy sikeresen fellépjen vele szemben, és megszerezze a hatalmat. A bosworthi csatát követően megindul VII. Henrik politikájának propagandája, ami hosszú időre meghatározza a III. Richárdról kialakult képet. Az angol királlyal szemben a „törvényes,” de nem a Rurik-dinasztiához tartozó, ezáltal pedig jelentős legitimációs pillértől eselő Borisz Godunov Oroszország első bojár cárijaként vonult be az orosz történelemben. Próbálná reformálni országát, fejleszteni a hadsereget⁴⁸ és művelt hivatalnoki réteget létrehozni, törekvéseit azonban folyamatosan akadályozzák más bojár családok a féltékenység miatt. III. Richárddal ellentétben I. Boriszról már uralkodása alatt kialakult a negatív kép,⁴⁹ amihez hozzátársul még I. Ál-Dimitrij felbukkanása is. Az „álcár-hit” miatt folyamatosan veszíti el legitimációját, és marad alul a Dimitrij nevet felhasználó Grigorij Otrepjevvel szemben.

Az örökösök rejtélyes halála

Mind V. Edvárd, mind Dimitrij⁵⁰ halálának körülményeit rejtély lengi körül, amelyet még a mai napig sem lehetett megnyugtatóan tisztázni. III. Ri-

---

⁴⁷ Richard Neville, Warwick earlje ezen korszak egyik meghatározó alakja volt, aki mind IV. Edvárdot, mind VI. Henriket trónra segítette. IV. Edvárd 1461-es koronázását követően jelentős hatalomra tett szert a királyságon belül, ugyanis Anglia megyéinek több mint a felét a tulajdonában tudhatta, valamint az ország kincstárnoka és Calais kapitánya is volt. KEEN 1988, 464–465.

⁴⁸ Szmolenszk erődjének, mely Oroszország legnagyobb erődje és egyben a nyugati védelmi rendszer kulcspontja, újbóli megerősítése a 16. század egyik legnagyobb költségét felölelő rekonstrukciós munkája volt, szintén Borisz Godunov szorgalmazása során készült el. DUNNING 2004, 25.

⁴⁹ Alakja és személye igen megosztó, ábrázolták már kiváló államférfinak, illetve az orosz történelem tragikus hőisének, ugyanakkor igen gyakran ördögi zsarnokként jelenik meg, aki végtelen ambíciójában mindenben képes átgázolni, csakhogy a hatalmat megkaparintassa. Uo. 40.

⁵⁰ 1591. május 15-én rejtélyes körülmények között halálozott el Uglicsban Dimitrij cárevics, IV. Iván legfiatalabb fia, aki 1586-ban született hetedik feleségétől, Mari-

chárd és Borisz Godunov nevéhez több ember meggyilkolása fűződik, többek között a trónörökösök halála is. A halálesetek rejtélyének a legfőbb érdekességet mégis az adja, hogy a nehéz időszakok alatt megjelenő trónbitorlók kihasználták-e a trónörökösök halálával kapcsolatban felmerülő kétséget, illetve hogy azt hogyan fordították javukra. Dimitrij nevét felhasználva több „álcár” is igyekezett megszerezni a hatalmat, kihasználva a „zürzavaros időszak” káoszát. I. Ál-Dimitrijnek még a cári trónt is sikerült megkaparintania.⁵¹ Angliában erre nem találunk példát a „rózsák háborúja” alatt, pedig jelentős legitimációs jogalapot biztosított volna a trónbitorlók számára. Angliában a hercegek halála⁵² a hatalmon levő III. Richárdra jelentett veszélyt, akit IV. Edvárd fiai gyilkosának tekintettek, elveszítve ezzel a Yorkok támogatóit, akik V. Edvárdot szerették volna a trónon látni.⁵³ A hercegek végzete így Tudor Henriknek kedvezett, ugyanis jelentősen meggyengült III. Richárd legitimációja az angol nép és a nemesek körében is. Az angol uralkodóval szemben Borisz Godunovnak nem állt érdekében, hogy meggyilkoltassa Dimitrij cárevicset, ugyanis a fiú nem veszélyeztette hatalmát, nővérének még születhetett gyermeke I. Fjodortól. A halálesetekkel kapcsolatban a valódi kérdés abban keresendő, hogy a Dimitrij nevet felhasználva miért jelent meg olyan sok trónbitorló a „zürzavaros időszak” alatt, és miért nem használták ki a toweri hercegek halálának rejtélyét a „rózsák háborúja” alatt. A válasz valószínűleg abban rejlik, hogy az orosz ese-

---

ja Nagájától. A kisfiú epilepsziában szenvedett, és nagy valószínűséggel örökölte apja aggkori örületének jegyeit. SZVÁK 2009a, 35. A vallomások alapján Dimitrij az uglicsi udvarban játszott játszótársaival, a dajkák felvigyázása mellett. Késdobálás játék alatt epilepsziás rohamot kapott, ami alatt halálosan megsebezte magát és a segítségére odarohanó dajkák már nem tudtak rajta segíteni. Kihallgatási jegyzőkönyvek Dmitrij cárevics halála ügyében. *A középkori orosz történelem forrásai*, 246–247.

⁵¹ Az általa vezetett hadsereg az első volt az orosz történelemben, amely fellázadt a cár ellen. DUNNING 2004, 1.

⁵² Nem tudjuk pontosan, hogy mi történt velük, III. Richárd hatalomra kerülését követően többé már nem hallunk róluk. ROSS 1983, 99. 1483 nyarán a hercegek még játszottak a Tower udvarán, azonban télen már nem látták őket, csönd övezte a Towert, a húsvétot követően pedig már szárnyra kaptak olyan hírek, hogy IV. Edvárd fiait meggyilkolták. Haláluknak többféle változata is elterjedt: egyesek tudni vélték, hogy ágyukban ölték meg őket, mások azt hangoztatták, hogy vízbe fúltak. *The disappearance of the princes in the Tower*. EHD 1969, 337.

⁵³ ROSS 1976, 97.

mények jóval radikálisabbak voltak, mint az angol történések, amit jobban ki tudták használni a trónbitorlók az álcár-eszmére támaszkodva. (Nem is beszélve arról, hogy a két ország uralkodói számára más elemek szolgáltatták a jogalapot az országláshoz.)

A legitimáció a történelemben

A politikaelmélet egyik kiemelkedő kutatási területe a legitimáció és a legitimitás kérdése.⁵⁴ Miként Bayer József írja: a legitimáció kérdése mindig akkor lesz meghatározó probléma egy állam életében, amikor egy fennálló rendszer hatalma megkérdőjeleződik, esetleg teljesen megszűnik, vagy ha egy újonnan kialakult struktúrát kívánnák megerősíteni.⁵⁵ A legitimációnak van egy tágabb (hétköznapi) és egy szűkebb (tudományos) értelmezése. Az előbbi értelmében a legitimáció a hatalom vagy az uralom egy adott tevékenységére vonatkozó igazolás. Tudományos értelemben a fogalom elsődlegesen az állam hatalomgyakorlásának, valamint az általa gyakorolt rendszer törvényességének, igazolásának, jogszerűségének alátámasztása. Egy társadalmi, illetve egy politikai rendszer akkor válik legitimé, ha annak alattvalói (vagy polgárai) elfogadják annak a struktúráját morális eredetűnek, és hisznek abban, hogy a hatalom által felállított *rulesok* (törvények és szabályok) jogosak és morálisak. Ha ezek a kritériumok megvannak, akkor az adott rendszer legitimnek tekinthető.⁵⁶

A legitimáció esetében beszélhetünk erős, illetve gyenge legitimitásról, annak szempontja aszerint, hogy a hatalom forrása milyen mértékben igazolt a közösség számára, valamint hogy az uralmon levők mennyire képesek a rendszert úgy irányítani, hogy az megfeleljen a köz érdekének. Gyenge legitimáció akkor fordul elő, ha az alattvalók és a hatalmat gyakorlók közötti együttműködés megszakad, és ezáltal megszűnik a korábban kialakult össz-

---

⁵⁴ A legitimációból fakadó problémák a fogalom használata nélkül is jelen vannak, bármilyen terminológiában vagy formában legyenek is jelen. Bizonyítja ezt az is, hogy a történelem folyamán a politikai gondolkodásban más fogalmakkal helyettesítve, de már a középkor óta jelen van. Max Weber volt az első, aki ezt a problémakört beemelte a modern társadalomtudomány diskurzusába. BAYER 1997, 15.

⁵⁵ Uo. 13–15.

⁵⁶ Uo. 16–17.

hang.⁵⁷ A legitimáció meggyengülése figyelhető meg a „rózsák háborúja” és a „zürzavaros időszak” eseményei idején is.

A legitimáció fogalma a *lex* latin szóból származik, amely egy már elkészült jogi tételt és magát a folyamatot jelölte, a *legitimus* jelző pedig egyezést mutat a szokásjoggal.⁵⁸ A korai naturális társadalmakkal szemben a bonyolultabbá váló társadalomszerkezetben a vezető kiválasztásában egyre fontosabb szerepet kap a szakralitás. (Bár a szakralitás önmagában nem jelentett egyet a stabil uralom megteremtődésével.⁵⁹) A Római Birodalom bukását követően a politikai és a vallási-egyházi hatalom összeforrt, egymást támogatva ugyanis a világi (politikai) hatalom uralkodásának legitimálására már nem alkalmazhatta a korábbi barbár hagyományokat, szokásjogokat azok elavult volta miatt. A feudalizmus folyamán az uralkodói családoknak szükségük volt olyan jogcímre, mely garantálja hatalmuk jogosságát. Legitimitásuk előkelő származásukban, valamint a választási aktusban gyökerezett. A legitimációjukhoz tartozó szakrális jegyet az egyház szolgáltatta, amely kijelölte az uralkodó számára mindazon erkölcsi tulajdonságokat, amik az uralkodáshoz szükségesek.⁶⁰ A politikai hatalom a szakrális hatalommal a jobbán nem válhatott teljes hatalmúvá, ugyanis az egyház által megalkotott uralkodói erények szubjektív alapon működtek, és könnyen megkérdőjelezhetővé váltak a legitimáció gyengülése során.⁶¹

Angliában a 13. századra az uralkodó legitim hatalmát biztosító hűbéri-ség hanyatlásnak indult, és a 15. századra már alkalmatlan volt arra, hogy betöltse korábbi legitim szerepét. Az uralmának fenntartását egyre inkább az igazságszolgáltatás és az adószedés biztosította, amit pedig a királyi hivatalnoki intézményrendszer kiépülése tett lehetővé. Anglia korábbi hagyományai nyomán az uralkodó egész Anglia felett gyakorolta hatalmát, akinek az ország lakosai feltétlen hűséggel tartoztak.⁶² Oroszország területén a világi (politikai) hatalom és az egyházi hatalom még a 15. és 16. század folyamán

⁵⁷ Uo. 18.

⁵⁸ Példának okáért a *heres legitimus* a római korban azt a legitim (törvényes) örököst jelentette, akit nem a végrendelet útján jelöltek ki annak, vagy a *potestas legitima*, ami egy olyan ősi jog szokásban levő használatát jelöli, amely még az állam előtt létezett. Uo. 46.

⁵⁹ A római korban is szükség volt a szenátus megerősítő erejére.

⁶⁰ Ezek a tulajdonságok a következők: igazságos törvénykezés és uralkodás, jámbor hatalomgyakorlás. Uo. 50.

⁶¹ Uo. 45–52.

⁶² SZÁNTÓ 2004, 133–137.

is szoros kapcsolatban állt egymással, gondoljunk csak a Moszva mint „Harmadik Róma” elméletre, ami pedig jelentősen hozzájárult a cárok isteni legitimációjához. Az orosz népet uralkodójával az egyház kapcsolta össze, ami kiegészült egyfajta patriarchális viszonytal. A cár legitimációja mögött az Isten által legitimált, az ortodox egyház által felállított erkölcsöknek megfelelő orosz uralkodó képe állt. Ennek az eszménynek való megfelelés volt a cél, nem pedig a közjó érdekeinek a szolgálata.⁶³

A „rózsák háborúja” (1455⁶⁴–1485) és a „zűrzavaros időszak”

A 15. században sorra kerülő, az angol trón megszerzéséért folytatott küzdelmek a „rózsák háborúja” néven váltak ismertté, ugyanis a York-ház szimbóluma a fehér, míg a Lancastereké a vörös rózsza volt.⁶⁵ A kifejezést nem sokkal az események lezajlását követően Shakespeare már használta.⁶⁶ A polgárháború folyamán lezajló harcok időbeli és térbeli kiterjedései minimálisak voltak (39 grófságból mindössze 8 volt érintett a harcokban). A lezajlott csaták közül négyről maradt fenn korabeli leírás (I. és II. Saint Albans, Barnet és Tewkesbury). A legtöbb esetben kénytelenek vagyunk a krónikák és történetek tömör jegyzeteire támaszkodni, amelyek közül sokat átszerkesztettek az eseményeket követő években, nem is beszélve arról, hogy olyan emberek jegyezték le ezeket, akik távol voltak a harcoktól.⁶⁷ A

---

⁶³ SASHALMI 2007, 159–168.

⁶⁴ Néhány történész úgy véli, hogy a Neville és a Percie család között 1453-ban Heworthnál lezajlott csata volt a „rózsák háborújának” első összecsapása. KEEN 1988, 436.

⁶⁵ A kifejezés használatát az 1455–1458 közötti időszakra vonatkozóan, néhány kutató korszerűtlennek és történelmietlennek tartja. Állításukat azzal indokolják, hogy a Yorkok fehér rózsája csupán egy volt az általuk használt jelvények közül, valamint az utolsó York király, III. Richárd ismertebb jelvénye a fehér vaddisznó volt. A Lancasterek vörös rózsáját hatalmának szimbólumaként VI. Henrik sem használta. A rózsák mint jelkép használata majd csak VII. Henrik trónra kerülését követően terjed el. ROSS 1976, 11–13.

⁶⁶ Uo. 9–13.

⁶⁷ Uo. 109.

csatákat pedig olyan zsoldos elemek vívták,⁶⁸ amelyek a francia háborúkat követően tértek haza.⁶⁹

Shakespeare a „rózsák háborújáról” alkotott írásaiban vérontásokkal, gyilkosságokkal, kivégzésekkel, árulásokkal, ártatlan emberek vérenek kiöntásával dúló harcok rettenetes képét tárja elénk. A polgárháborúról alkotott ezen felfogás egészen a 19. századig erős maradt, s még a 20. században is jelentek meg olyan művek, amelyek a nemességet megtizedelő, olykor 100 ezer ember életét követelő véres csatákról számolnak be. A 20. században fordulnak majd először élesen szembe ezzel a sötét és hagyományos nézettel, kihangsúlyozva azt, hogy a polgárháború következményei csekélyek és ideiglenesek voltak, szemben azzal, amit korábban állítottak.⁷⁰ Becslések alapján a 14. és 15. század folyamán a nemesi családok 27%-a halt ki, aminek a legfőbb oka nem a háborúban való elesés, vagy hóhér általi halál volt. A kihalt családok helyére a 15. század folyamán hatalomra kerülő uralkodók újakat emeltek. (IV. Edvárd 32 embert léptett elő főnemessé, amibe négy herceg és tíz earl is beletartozott.) A Lancasterek és Yorkok uralma alatt egyes főnemesek annyira megerősödtek, hogy képesek voltak még az uralkodóval szemben is fellépni. A harcok folyamán megfigyelhető erőszakosság, a bírói ítéletek erkölcstelensége szintén nem tekinthető a polgárháború következményének.⁷¹ A zavaros időszak végpontja 1485,⁷² amikor is augusztus 22-én Bosworthnál VII. Henrik győzelmet arat III. Richárd felett, amivel véget vetett a Plantagenetek uralmának és dinasztiaiává emelte a Tudor-házat.

A „zürzavaros időszak” kifejezést az orosz történelemben a Rurik-dinasztia kihalása és a Romanov-dinasztia hatalomra kerülése között eltelt évtizedek megjelölésére használjuk. A korszak kezdetével kapcsolatban vetődnek fel kérdések, több dátum is felmerül: 1581, 1584, 1591, valamint 1598.⁷³ Lezárása azonban egyértelmű: 1613-ban a Romanov-dinasztia hata-

⁶⁸ Az Angliában kialakuló „bastard feudalizmus” olyan rendszer volt, amely lehetővé tette a *nobleman*nek számára, hogy beiktatott embereik szolgálatait pénzben térítsék meg. Kialakulása már a 14. században elkezdődött. Uo. 39–40.

⁶⁹ SZÁNTÓ 2003, 101–102.

⁷⁰ ROSS 1976, 10.

⁷¹ Uo. 151–176.

⁷² 1485 fordulópont Anglia történelmében, általában a középkor végének szimbolikus dátumának és az újkor kezdetének tekintik Angliában.

⁷³ 1581-ben halt meg IV. Iván legidősebb fia. 1584. március 19-én elhunyt IV. Iván is, kinek erélyes fellépése még *egyfajta rendet teremt az országban*. 1591 májusá-

lomra kerülésével ér véget ez az időszak. A belső anarchiát kihasználva, melynek okai egészen IV. Iván uralkodásáig nyúlnak vissza, svéd és lengyel csapatok támadtak Oroszországra, valamint megjelentek az Ál-Dimitrijek is. Grigorij Otrepjev valószínűsíthetően még 1604. március 15-én megjelent III. Zsigmond előtt, hogy segítségét kérje a cári trón megszerzésére, amit meg is kapott, és 1604. október 18-án átlépte a lengyel–orosz határt.⁷⁴ Nem sokkal később tömegek jelentek meg előtte, hogy segítsék őt harcának megvívásában.⁷⁵ Az orosz nép részéről megkapta azt a feltétlen szeretetet, amely a „törvényes cárnak,” Borisz Godunovnak nem adatott meg, így lett Dimitrij az oroszok „jó cárja”. I. Borisz 1605. április 13-án tisztázatlan körülmények között bekövetkezett halálát⁷⁶ követően Grigorij Otrepjevnek nem akadt jelentősebb ellenfele. Borisz Godunov fiát, II. Fjodort Moszkvába való bevonulását követően megölette. Intézkedéseivel és a hagyományok figyelmen kívül hagyásával a bojártság és a nép szemében is egyre inkább kezdett szállaka lenni Dimitrij, a „*megtúrt uralkodó*”.⁷⁷ 1606. május 26-a hajnalán⁷⁸ Vaszilij Sujszkij vezetésével a bojárok merényletet szerveztek Grigorij Otrepjev ellen. Sujszkijnak, miután megszerezte az orosz cári trónt (1606. május 9-én), ugyanazt kellett megtapasztalnia, mint egykori ellenlábásának, Borisz Godunovnak. Nem sokkal I. Ál-Dimitrij meggyilkolását követően a „tusinói cárként” is emlegetett II. Ál-Dimitrij lépett a történelem színpadára, aki „*a város közelében tábort ütött, és kiterjesztette a háborút a [vidéki] városokra... és a megyékre...*”.⁷⁹ 1606-ban tört ki az Ivan Bolotnyikov vezette

---

ban meghalt az egykori cár legkisebb fia, Dimitrij, míg 1598-ban a cár, I. Fjodor. HELLER 2003, 186.

⁷⁴ LÁZÁR 1890, 23.

⁷⁵ SZVÁK 1988, 26.

⁷⁶ Halála előtt azonban még összehívatta a *zemszkij szobort* (cárválasztó birodalmi gyűlést), és követet is fogadott. Margaret francia zsoldos kapitány, aki az idegen csapatok irányítója volt, azt hangoztatta, természetes halált halt. LÁZÁR 1890, 26.

⁷⁷ A korábbi hagyományokkal ellentétben, maga vezette a katonai gyakorlatokat, bejelentés nélkül tett látogatásokat a bojár дума tanácskozásain. Igen gyakran keresett fel kézműveseket is. A nyugaton sok időt eltöltő cár tisztában volt az állam elmaradottságával, ezért mindent meg akart tenni annak érdekében, hogy javítson országa helyzetén. Ezzel azonban csak olajat öntött a tűzre.—FJODOROVSKIJ 2001, 41–42.

⁷⁸ FJODOROVSKIJ 2001, 43.

⁷⁹ Az orosz cár levele a francia királyhoz 1615-ből. *Középkori orosz történelem forrásai* 2005, 252.

parasztlázadás, amely egyértelműen az uralkodó, Sujszkij ellen irányult.⁸⁰ A lázadás vezetője az egykori cárért, Dimitrijért harcolt. A harcokba idegen hatalmak is beavatkoztak: a belső állapotokat kihasználva III. Zsigmond döntő lépésre szánta el magát, 1609-ben megtámadta Szmolenszket; a svédek a kezdeti támogatást követően egykori szövetségeseik ellen fordultak. 1610 júliusában a bojár дума nyomására Sujszkij kénytelen volt lemondani a cári trónról, és 19-én letennie a szerzetesi fogadalmat.⁸¹ Ezt követően hét bojár kezébe került a hatalom, megkezdődött az *interregnum* időszaka.

Új dinasztia hatalomra kerülése

Megfigyelhető, hogy a korábbi dinasztiák kihalását követően az oldalág kerül hatalomra, így egyfajta kontinuitás fedezhető fel az uralkodói hatalom gyakorlásában. A hatalomra kerülő Tudor-házbeli Henrik a Lancaster-ház oldalágához tartozott. Jasper Tudor (Pembroke earlje) és Edmund Tudor (Richmond earlje) VI. Henrik féltestvérei voltak, akik a polgárháború alatt a király hatalmának növelésén és Yorki Richárd meggyengítésén munkálkodtak.⁸² Az Oroszországban hatalomra kerülő Romanov-dinasztia rokoni szállakkal kapcsolódott a Rurik-dinasztiához Anasztázia Romanova és I. Mihály édesapja, Filaret révén, aki unokatestvére volt I. Fjodor néhai orosz cárnak. Az, hogy a korábbi dinasztiák oldalágai kerülnek a hatalomra, azzal is magyarázható, hogy az alattvalók továbbra is ragaszkodtak ahhoz a legitimációs struktúrához, amit a már kihalt dinasztiák felállítottak, és ennek elérését ebben a kontinuitásban találták meg. VII. Henriknek is azért volt kezdetben gyenge legitimációja, mert az előző dinasztia legitimációja még meggyengülve, de jelen volt. Az első Tudor uralkodó legitimitásának megerősítését, majd csak a propaganda tudja megerősíteni.

---

⁸⁰ Itt nem a szó klasszikus értelmében vett parasztlázadásról volt szó. A lázadás folyamán nem egymással szembenálló társadalmi rétegek feszültek egymásnak. A harc sokkal inkább a cár és a cájelölt között zajlott. Pontosabban azért, hogy a *trónbitorló* Vaszilij Sujszkijt eltávolítsák.

⁸¹ SZKRINNYIKOV 1997, 298.

⁸² ROSS 1976, 36.

Befejezés

Azért a „rózsák háborúját,” és a „zűrzavaros időszakot” választottam az összehasonlítás alapjául, mert az eseménylánc eredményeként Angliában és Oroszországban is új dinasztia került hatalomra, miután a királyi hatalom legitimitációja jelentősen meggyengült, ami miatt igen „gyorsan” követték egymást az uralkodók az országok trónjain. A korábbi uralkodókat adó családok legitimitációjának megrendülését kihasználva más családok arra törekedtek, hogy önálló dinasztiát alakíthassanak és megteremtsék azt a legitimitációs alapot, amely lehetővé teszi a hatalom megszerzését.

Oroszországban a Rurik-dinasztia kihalását követően álcárok kerültek a hatalom közelébe (I. Ál-Dimitrij még a trónt is megszerezte és közel egy évig meg is tartotta azt), míg a bojár cárok sorra buktak el. A fiatal cárságnak (1547-ben cárrá koronázott IV. Iván volt az első cár az orosz történelemben) olyan problémával kellett szembenéznie, amelyre a nagyfejedelemségek alatt nem volt példa: ki legyen az örökös a cári trónon? Ezt a politikai válságot tetézték a 16–17. század folyamán felmerülő társadalmi feszültségek, amiket IV. Iván terrorpolitikája, *opricsnyinája* és a livóniai háborúja váltott ki, és amit a Borisz Godunov alatt megszűnő Szent György-napi költözés fokozott. A lesüllyedés alól sokan az ország délnyugati részébe szöktek, ahol a kozákok befogadták őket. Megfigyelhető, hogy az események alatt az álcárok megjelenésében jelentős szerep jutott a kozákságnak. A 16–17. században dúló „zavaros időszak” dinasztikus harcai az *interregnum* időszaka alatt nemzeti felszabadító jellegűvé válnak.⁸³ A lengyel és a svéd támadás felerősíti az oroszokban az államuk iránt érzett szeretetet, ami kereszteződik az idegen hatalmak ellen érzett gyűlölettel. A harcok dinasztikus jellege abból fakadt, hogy maga az orosz nép is megosztott volt a *törvényes-választott cár* és a *legitim-dinasztikus cár* között. A hatalom közelébe került Dimitrijek legitimitációjához elég volt annyi, hogy *rokonságban álltak* IV. Ivánnal, az első cárral. Az orosz népi emlékezetben a rettegett uralkodó, mint *jó cár* élt tovább.

Fontos azt is megjegyezni, hogy a 15–17. századi oroszországi tudósítások során kialakult sztereotip kép él még ma is a történetírásban. Az ebben az időben készült elbeszélő források a cár korlátlan hatalmáról szólnak, s azt igen gyakran autokráciának vagy despotizmusnak nevezik. Valójában azon-

---

⁸³ SZVÁK 2009b, 985–986.

ban a cár hatalma is korlátozott volt, több tényező által is.⁸⁴ Ha valóban korlátlan lett volna a cár uralma, akkor az álcárok nem juthattak volna a hatalom közelébe a bojár cárok uralkodása alatt. Ugyanakkor az Ál-Dimitrijek igen jelentős fegyvere a lengyelek által használt propaganda volt, amelyben törvényes és legitím uralkodóként szerepeltek, míg a cárok trónbitorlónak voltak feltüntetve.

Az 1455–1485 közötti időszakot forradalmi időszaknak tekinthetjük Anglia történelmében. Az uralkodóval szemben megerősödő csoportok és frakciók a politikai helyzetet kihasználva saját érdekeiknek megfelelően képesek voltak az uralkodó megbuktatására, és olyan személlyel való helyettesítésére, aki megfelelt számukra. A korona olyan tárgy lett, amelynek megszerzésére minden csoport törekedett. A vizsgált huszonöt év alatt az angol korona nem kevesebb, mint hatszor került egyik király fejről a másikéra. Ez is jelzi, hogy az események legfőbb áldozatai maguk az uralkodók és közvetlen rokonságuk voltak, a korszakban az érintett öt király közül mindössze kettő halt meg természetes halállal, mindemellett férfiágon kihalt a Lancaster- és a York-ház is.⁸⁵ A kitörő harcokban jelentős szerepet játszott III. Edvárd házassági politikája: fiait igen előkelő és gazdag családok leányaival adatta össze. Bár közelebbi előzménynek tekinthető az, hogy IV. Henrik apja, Genti János jogtalanul szerezte meg fia számára a trónt II. Richárdtól. V. Henrik erős és aktív személyének köszönhetően a királyi hatalom továbbra is erős maradt. 1422-ben bekövetkezett halálakor a koronát az alig kilenc hónapos Henrikre hagyta, aki nem örökölte apja személyiségét: a vallásnak élő, mind a politikai, mind a katonai élethez keveset értő, könnyen befolyásolható személyiség lett belőle, ami kedvezett a trón megszerzésének igényével fellépőknek és a király tanácsadóinak (Suffolk hercege VI. Henrik alatt), akik így igen jelentős hatalomra tehettek szert.

Az, hogy olyan jelentős széthúzásra nem került sor Anglia belpolitikai életében, ami során az állam egy része idegen befolyása alá kerülhetett volna, részben annak köszönhető, hogy az egymással szembenálló York- és Lancaster-ház más-más diplomáciai kapcsolatokkal rendelkezett. Az országban zajló harcokban a „bastard feudalizmus” következtében főleg katonai elemek vettek részt, így itt olyan jellegű népi felkelésre nem kerülhetett sor, mint Oroszországban. (Bár olyan katonai fenyegetettség sem állt fenn.) A propaganda jelentős szerepet játszott a hatalom megszerzésében: a Yor-

⁸⁴ SZVÁK 2009b, 982–983.

⁸⁵ ROSS 1976, 43.

kok azzal magyarázták hatalomra kerülésüket, hogy mindez Isten akarata, aki a York-ház mellett áll. Tudor Henrik gyenge legitimációját úgy tudta megerősíteni, hogy rendkívül negatív színben tüntette fel mind a Lancaste-
reket, mind a Yorkokat, akiket pedig a polgárháborús időszak erőszakosságával vádolt meg.

Ha alaposan megvizsgáljuk a két időszakot, akkor a szembetűnő különbségek ellenére megfigyelhetővé válnak a hasonlóságok is. Mint ahogyan azt a legitimáció kérdésének tárgyalásánál láttuk, a legitimáció kérdése mindig akkor válik döntő jelentőségűvé, amikor egy már meglévő struktúra hatalma megkérdőjeleződik, vagy akár szélsőséges esetben meg is szűnik, esetleg ha egy új hatalmat kívánnak megerősíteni. A „rózsák háborúja” és a „zűrzavaros időszak” során a legitimációs harcok az új dinasztia hatalmának megerősítéséért folytak. Yorki Richárd fellépését azt tette lehetővé, hogy VI. Henrik uralkodása nem felelt meg a korábban kialakított struktúrának. Az ő legitimitása nem volt erős, ugyanis az általa igazoltnak vélt legitimációs forrás nem szolgált kellő erőforrással, hogy megszerezhesse a hatalmat. Fiának, IV. Edvárdnak már sikerült egy erőteljes legitimációs pillért maga mellett tudni Warwick earljének személyében, aki igen fontos támasza volt az uralkodónak. III. Richárd, akárcsak Borisz Godunov, gyenge legitimációval bírt, ugyanis uralkodásukat trónbitorlók veszélyeztették, akik később meg is szerezték a hatalmat. Az orosz események radikalizálódását abban látom, hogy a politikai bomlás mellett igen drasztikus társadalmi és gazdasági feszültségek uralkodtak az állam területén, nem beszélve arról, hogy Oroszországban a legitimáció kérdése egybefonódott egyfajta világvége érzettel, ugyanis az orosz történelem folyamán a nagyfejedelmek uralkodásának idején elképzelhetetlen lett volna a Rurik-dinasztia kihalása. Mindkét esetben megfigyelhető, hogy a belharcokba beavatkozó idegen hatalmak igen jelentős szerepet játszottak az adott ország belpolitikai életében. Ez szintén az orosz eseményekben okozott negatív következményeket, a lengyelek folyamatosan támogatták a megjelenő trónkövetelőket és segítették azokat a hatalom megszerzésében. Jelentős lengyel patronálással került hatalomra I. Áldimitrij is, aki mint trónbitorló képes volt arra, hogy megszerezze a cári hatalmat. A svédek a kezdeti támogatás után szintén támadólag léptek fel az orosz állammal szemben. Angliával kapcsolatban az az eltérés figyelhető meg, hogy a franciák inkább Burgundia ellen akarták megszerezni az angol támogatást, így nem léptek fel területi igényekkel. Jelentős az is, hogy a francia uralkodóval szemben a burgund hercegre IV. Edvárd támaszkodni tudott, mikor 1471-ben elmenekült Angliából. Mind a francia, mind pedig a

burgund uralkodó elsősorban személyeket támogatót a kitört polgárháború alatt, ami az orosz félnél nem figyelhető meg III. Zsigmond törekvése miatt, aki igyekezett megszerezni magának az orosz trónt.

A kutatás folyamán újabb kérdések merültek fel az eseményekkel kapcsolatban. IV. Edvárd és IV. Iván is fontos szerepet töltött be saját dinasztiajában belül, ugyanis az angol uralkodó lesz az első York uralkodó, míg Iván lesz az orosz történelem első cára. Ez azért nagyon fontos, mert mindketten olyan hatalmi struktúrát állítanak fel utódaik számára, amely még gyenge legitimitációval bír. Ugyanakkor fontos azt is megfigyelni, hogy az ezen uralkodókat követő III. Richárd és Borisz Godunov is rokoni szálakkal kapcsolódott az előző dinasztiahoz. (Ez I. Borisz alatt igen gyenge kapcsolatot jelentett, különösen miután nővérét félreállította, hogy cárrá lehessen.) Mind az angol történelem, mind pedig az orosz történelem folyamán érdemes figyelni arra a jelenségre is, amikor egy régens veszi át a hatalmat a legitim uralkodó helyett. VI. Henrik vallásos buzgalma és idegösszeroppanása alkalmatlanná teszi őt az uralkodásra, s ezt kihasználva Yorki Richárd fellép, hogy megszerezze a hatalmat családja számára. I. Borisz sógora, I. Fjodor gyengeelméjűségét használja fel, hogy megszerezze a cári koronát. Megfigyelhető a népi kultúra megerősödése a zavaros időszakok alatt, amiben jelentős szerepe volt a könyvnyomtatás elterjedésének. Az információs forradalom lehetővé tette a propaganda magasabb szintű használatát is. A propaganda, illetve eszközeinek használata igen fontos volt a vizsgált korszakokban. Különösen igaz ez I. Ál-Dimitrij és az őt támogató lengyel uralkodóra, III. Zsigmondra. De VII. Henrik is használta a rendelkezésre álló propagandisztikus eszközöket. A kultúra megerősödése abban is keresendő, hogy a politikai harcok dülásai közepette a nép részéről megjelent egyfajta védelmi mechanizmus, fontossá vált az állam léte. Ez leginkább az orosz esetben figyelhető meg, ahol a belső széthúzás, és az idegen hatalmak támadása, már az ország fennmaradását veszélyeztette.